

Ruševine

crkve Sv. Luke na Uzdojlu kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira.

I.

Najprije nešto malo o postanku „Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu.“¹⁾

Sa prestankom I. Serije svojega glasila „SHP“, naše starinarsko društvo naskočila je neka teška duševna nemoć, kao čovjeka, ma koliko inače zdrava, kad izgubi snagu govora. Društvo otad nije za punu četvrt stoljeća — dugo razdoblje ljudskog života — o sebi davalo nego rijetko slabe glasove, koje je mogla čuti samo najbliža okolina. Otad prestala su i napose tiskana izvješća njegovih glavnih godišnjih skupština, tako da je šira publika zaboravila da društvo postoji, a mladi naraštaj o tom postanku uopće je malo što čuo.

Poslije odstupa vrijednoga i nikad dosta pravedno ocijenjenoga g. Frana Radića sa uredništva „SHP“, uzalud se je društvena uprava na sve krajeve ozirala, ne bi li mu našla vrijedna zamjenika, i tek poslije dvanaest dugih godina srećom ga je našla baš u trojici sadanjih gg. urednika.

Ali nastupivši svjetski četirgodišnji rat i skoro trogodišnja teška talijanska okupacija ovih naših krajeva, pa i sporo osmogodišnje sređivanje političkih prilika našega ujedinjenog troimenog naroda ne dopustiše, da naše društvo pokrene Novu Seriju svoje „SHP“, koju, kako to kazasmo u programu I. broja Stare Serije, naše društvo treba „kao ozebao sunca.“

Naše društvo sa ovom Novom Serijom „SHP“, stupajući u novo razdoblje svojega naučnoga života, smatra potrebitim kao uvod u svoj novi život, da, preko autora ovoga članka, svojim čitateljima najprije nešto malo kaže o postanku našega starinarskoga društva u Kninu.

¹⁾ Mi smo u Vjestniku hrv. arheološkog društva u Zagrebu g. 1890. str. 60. bili počeli objelodanjivati naše „Bilješke kroz starinarske iskopine u Kninskoj okolici o'd god. 1885—1890.“ U njima smo sa dužnim obzirom nešto toga objelodanili, kako je došlo do početka ovih iskopina, ali nam je opreznost nalagala, da koješta prešutimo, a koješta da kažemo uvijeno. I sada ne smijemo sasna tu opreznost bataliti pa za to u naslovu kažemo: „Nešto malo o postanku „Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu“.

Proslavljeni historiograf i arheolog prof. Sime Ljubić u sjednici filozofsko-historičkog razreda Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, dne 21. novembra 1885., čitao je svoju raspravu: „O napretku arheološke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji“.²⁾ U navedenoj raspravi pomenuo je sve, što se od Marka Marulića do onda važnije učinilo i pisalo u hrvatskim zemljama na arheološkom polju. Nabrojio je preko pedesetak naših ljudi, što su se tom naukom bavili i naveo je najposlije njihove važnije tiskom objelodanjene radove, a pomenuo je i par društava, naumice u tu svrhu osnovanih. Svi ti radovi, izim nekih fragmentarnih članaka, rasijanih po različitim časopisima, vrtili su se oko grčkih i većinom rimskih starina. Nije pak naveo ciglog stručnjaka ili društva, koji bi bili uzeli za glavnu zadaću: „istraživanje, iskopavanje, čuvanje i opisivanje narodnih hrvatskih spomenika“.

Ali kako se svaka nauka u svojem razvoju usavršava i tekom vremena dobiva konkretnije oblike pa se stane razvrstavati u pojedine česti i odsjeke, tako se i arheološka nauka rasčlenila na periode: u paleolitsku, neolitsku, bakreno-brončanu, halstatsku, latensku, grčku, rimsku, starokršćansku i dalje se specijalizirala pravcem pojedinih disciplina.

Nepobitna je istina, kako se koja nauka omeđašuje o suženi zadatak, tako pri istome više uspjeha postizava.

Dalmacija, koja je poslije helenskog i apeninskog poluotoka najkласičnija zemlja u Evropi na starinskim spomenicima, tako je redovitim razvojem arheološke nauke postala plodnim poljem sa svojim usavršavanjem, da je stoga na svjetski glas izišla. Ali se ova nauka do najnovijega vremena i u Dalmaciji isključivo bavila istraživanjem grčkih i neusporedivo više rimskih spomenika. A jer se pak polovicom prošloga stoljeća pod utjecajem ilirskog pokreta uspavana nacionalna svijest u Dalmaciji stala jače buditi, kao prirodna posljedica bilo je, da se ozbiljnije prionulo oko obrađivanja narodne povijesti, što je opet prirodno upućivalo, da se posegne za svima njenim pripomoćnim vrelima, dosljedno za onim najbujnijim, kao što je arheologija, i to ona narodna.

Budući da nam sada nije zadaća, da sitničarski opišemo, kako je došlo do programatičkoga rada oko hrvatske arheologije, niti da ispravljamo kojekakve mrzovoljne tvrdnje o tom radu, zato ćemo samo napomenuti najprije neke davnije, a onda neposredne glavne navode, s kojih se zbiljo, da se baš u Kninu osnovalo arheološko društvo sa takim programom. Primorani smo odmah naglasiti, da kad ne bi probuđeni nacionalni osjećaji za svojom starinom koliko toliko opravdali smjelost osnivanja takova društva u Kninu, a kakova društva tek u velikim kulturnim

²⁾ Rad Jugoslavenske Akademije knj. 80, 148—164.

središtima mogu uspijevati, tad to osnivanje imalo bi se pripisati nekoj patološkoj pojavi, koja sa naukom ne može da ima nikake veze. Ovome pak nacionalnom osjećaju dala je nekoga daljega povoda okolnost, što je polovinom pretprošloga stoljeća u Kninu od 1. XI. 1742. do 18. VIII. 1743., pa opet od 11. IX. 1749. do 11. V. 1752. katoličkim župnikom bio franjevac O. Gašpar Vinalić.³⁾ Ovdje je on počeo pisati svoj „Compendio storico sulla Dalmazia“, dijelom od O. Bormana g. 1776. u Mletcima objelodanjenog, a dijelom još u rukopisu franjevačkog samostana u Visovcu čuvana.

Ou se, prema našem znanju, prvi u navedenom djelu dotakao ruševina u kninskoj okolici iz vremena hrvatske narodne samostalnosti, koje je kao župnik imao češće prigode gledati. Ali se još prije iz Knina, na pobudu svoga redovničkog brata, tadašnjega provincijalnoga tajnika, O. Bone Radnića, u pismu od 17. XII. 1746., odgovarajući istome na upit: gdje bi mogle biti ruševine negdašnjega franjevačkog samostana u kninskoj okolici, detaljnije na kninske ruševine osvrnuo.⁴⁾

Jamačno nije O. Vinaliću bio jedini razlog da O. Radniću ovako potanko spominje sve ruševine u Kninu i okolici, te da bi kako pogodio položaj franjevačkog samostana. On je vjerojatno imao i neku drugu prekrivenu namjeru, da obeskrjepi nečiju, ako i ne kazuje čiju tvrdnju, da su na Kapitolu ruševine biskupske crkve Sv. Marije. To izvodimo iz njegovih riječi u navedenom pismu: „alcuni vogliono“ — „neki hoće“ i t. d.

U obje pomenute prigode, sa nekim varijantama, prema vlastitome opažanju, pominje on razne ruševine u Kninu, na Kapitolu i u selu Biskupiji kod Knina. Neke od ovih ruševina i u njegovo su vrijeme bile dobro sačuvane, i zato on izričito, u navedenom pismu O. Radniću, naglasuje, prema pričanju starijih očevidaca, da „la chiesa al Capitolo aveva un volto di tuffi, la quale era quasi intatta, quando li nostri presero questa piazza ai Turchi“ — „Crkva na Kapitolu bila je posvođena sa sadrom i bila je skoro netaknuta, kada naši — t. j. Mlečani 30. IX. 1688. — uzeše ovaj grad od Turaka“. Ali, nadodaje dalje, da sa te crkve kasnije „poi per quell che mi vien detto, li nostri Religiosi furono li primi a portar via materiale da quel luogo, ed a esempio loro il pubblico fece lo stesso“ (t. j. „po onom što mi se priča, naši su redovnici bili prvi, koji počеше raznositi gradivo sa iste, a po njihovome primjeru činilo je isto i ostalo općinstvo“). Ono što se desilo sa crkvom na Kapitolu, to se zbivalo većinom i sa ostalim ruševinama, kao i sa stolnom crkvom,

3) Arhiv franjevačkoga samostana Sv. Lovre u Šibeniku.

4) Arhiv franjevačkog samostana sv. Lovre u Šibeniku.

koju dalje spominje: „Chiesa Cattedrale di Biskupia“, t. j. sa onom „la più vicina e la più intatta, questa è una rotonda ottangolare, perchè sia stata chiesa all'antica“ (t. j. najbliža je i najbolje sačuvana; ova je obla osmerokutna, vjerojatno crkva po starinsku“), a isto tako i sa onom, koju dalje označuje: „per quello che io potei rilevare è stato il palazzo di delizie di vescovo“ (t. j. sa onom „koja bi po onom što ja mogu razabrati, bila biskupov ljetnikovac“). Takav je udes stigavao sve ostale, od njega tom prilikom pomenute ruševine.

Ovakovo nesmiljeno rušenje nastavljeno je tako, da do naših vremena sve je bilo do zemlje sraženo, doliš ograde oko crkve na Kapitolu, koja je po jednom proračunu bila podignuta između g. 1506.—1512., (et pro faciendo muro circa Capitulum Thininiense.⁵⁾)

Poslije ovih Vinaličevih uspomena o tim ruševinama, doliš onih na Kapitolu, koje su Farlati,⁶⁾ pak Fortis⁷⁾ spominjali, sve do O. Zlatovića, čega ćemo se kasnije dotaknuti, čitavo stoljeće prođe bez pota-njega pomena o njima.

U najnovije doba, kako već gore pomenusmo, kad se počela buditi narodna svijest, počela je dobivati s njome uporedo i ideja o istraživanju hrvatskih starina jasnije obrise. Pri ovome poslužiti ćemo se sa početnim riječima pomenutoga O. Zlatovića u članku: „Stare narodne zadužbine hrvatskih kraljeva u Dalmaciji“: „Svakoga rodoljuba mora radovati ako i postepeni razvitak narodne hrvatske svijesti u Dalmaciji, koja, kao što naše narodne starine leže pod gomilama kamenja zarasla grmom i dračem, tako i narodna samosvijest od vijekova ležalaše pretisnuta kamenjem nagomilanih gospodara ugarskih, turskih i talijanskih; zarasla običajim, nošnjom i jezikom tuđina i izrođenih sinova. Pa na božiju sreću danas gledamo, gdje iz staroga hreka, iako sasušenoga i salomljenoga, na sve strane šibaju zelene mladice, koje će starodavno stablo omladiti, ter će opet razviti kitne grane po svojoj zemlji hrvatskoj, i tako vidimo, da se počelo raditi o istraživanju spomenika, starih narodnih svetinja. Lani veleučeni gosp. V. Milić u podlistku „Kat. Dalmacije“ navijesti baziliku sv. Petra u Solinu, a ove godine u *Vjesniku hrv. arheološkog društva* prof. ot. Šimun Milinović naznači opatiju Sv. Stjepana, gdje se pokopavaše hrvatski kraljevi.“⁸⁾

Ovo doslovno navedosmo u dokaz, kako je i O. Zlatovića kod pisanja naučnoga članka nacionalna svijest a ne hladna nauka nadahnjivala.

⁵⁾ Kovačić M. C., *Supplementum ad vestigia comitorum* II. str. 316.

⁶⁾ Farlati, *Illyr. Sacr.* IV. *Episcopi Tinnenses* p. 281.

⁷⁾ Opat Fortis u svojem putopisu 1774.

⁸⁾ *Vjesnik hrv. arh. društva* g. 1883. str. 52—54.

Povod pako ovome članku dadoše članci V. Milića o crkvi Sv. Petra na Solinu, gdje su se krunili i O. Milinovića o opatiji Sv. Stjepana „gdje su se pokapali hrvatski kralji“.⁹⁾

Ne ćemo se potanje osvrtni na članak V. Milića, jer nam je od sporedne važnosti, ali ćemo nuzgredno pomenuti ne samo navedeni članak O. Milinovića, nego ćemo se dotaći i drugih njegovih članaka o hrvatskim starinama za hrvatske samostalnosti i slobode. O. Milinović, profesor opće povijesti na franjevačkoj gimnaziji u Sinju, a kasnije „Primas Serbiae“ u Baru, u svojim predavanjima na gimnaziji, dotičući se hrvatske povijesti za vrijeme pomenute samostalnosti i slobode, nije se zadovoljavao da svojim đacima tumači suhoparni sadržaj površnih školskih tekstova. On je u tu svrhu patriotskim i popularnim načinom pisao pojedina poglavlja pomenutoga vremena i čitao ih svojim đacima, da u njima probudi nacionalni osjećaj i ponos prema svojim starinama.

Poslije publikacije Smičiklasova djela „Hrvatska Povijest“¹⁰⁾ stali su se rodoljubi i učenjaci ozbiljnije zanimati o položaju grobova hrvatskih kraljeva na Solinu. Rekosmo: ozbiljnije baviti, jer i prije toga pomenuti profesor S. Ljubić o njima se zanimao i mislio, da leže u atriju velebne starokršćanske bazilike i grobišta mučenika Solinskih — „in coemeterio legis sanctae christianaee“, drugačije nazvanom „Manastirine“, pa je u tom smislu koješta poduzimao. Ali budući O. Milinović za temu svojih predavanja u gimnaziji, o kojima smo prije spomenuli, uzeo naročito predjele između Solina i Trogira, naravno da se bavio i sa položajem grobova hrvatskih kraljeva. Ovo mu je bio povod, da je u „Vjesniku Hrv. arh. društva“ u Zagrebu napisao članak „Solinski Sustjepan“, te ga završio sa riječima: „da će tek iskopine, ako bi se provele, dokazati, da li se ovdje nahode grobovi hrv. vladara“.

Prof. Ljubić u savezu sa navedenim člankom O. Milinovića u istomu „Vjesniku“, kojega je bio redaktor, objelodanjuje članke: „Sustjepan kod Solina“, „Rimski natpisi na Sućurcu“ i „Iskopavanje starina na Solinu“. Početak ovoga članka doslovno prenosimo: „Naš vrijedni dopisnik O. Š. Milinović trudio se dokazivati u ovogodišnjem Vjesniku (br. 1. str. 13. i br. 3. str. 71.), da se crkva Sv. Stjepana s manastirom, o kojoj kaže Toma arhidakon, da su se u njenom predvorju nalazile grobnice hrvatskih kraljeva i kraljica, ima tražiti za kilometar zapadno od Sućurca, na mjestu koje se i dan danas Sustjepan nazivlje. Pošto dokazi, koje je gosp. Milinović zato naveo, upravo očaravaju, a važnost predmeta zahtijeva da se ozbiljno o tome postupa, budući se radi o stvari, koja, kad bi srećno uspjela, otkrila bi nam najsvetije amanete

⁹⁾ Vjesnik hr. arh. društva g. 13—17, 71—77.

¹⁰⁾ Smičiklas, Povijest Hrvata, Zagreb, g. 1879—1882.

naše prošlosti, najdragocjenije arheološko blago, što bi željeti mogli, odlučismo sami se na licu mjesta sve bolje osvjedočiti o Milinovićevih tvrdnja, te nadalje razviditi, je da li bi se dalo ondje izvesti one radnje, koje su od potrebe, da se jednom do cilja dođe. U Splitu srećno nađosmo sama Milinovića, a pridružila su nam se još dva druga vrlo domorodca i njegovatelja domaćih starina, gosp. savjetnik Milić i gimnazialni ravnatelj K. Katas, te u Sućurcu ondašnji rodoljub g. Luketin“. „U Sućurcu uputi nas sam g. Milinović i usmeno o svojim dokazim, opširno i razgovjetno pokazujući na tragove starodavnih zgrada, od ondašnjih žitelja još danas Sustjepan nazivanih. Bijaše nam namjera ne samo proučiti položaj, da li i pokuse izvesti kopanjem na ovom tlu, u slučaju da ne bude zaprijetka; no toga smo se okaniti morali, pošto zemljište, na kome je imala ležati pomenuta crkva sa samostanom sv. Stjepana, bijaše stoprv od četiri godine sva lozom zasadena. Vlasnik vinograda, koji je bio u najboljem cvatu, opro se dakako i ma kakovoj radnji bez oštete, koja se je na daleko računala.“¹¹⁾ O. Milinović u istome „Vjesniku“ nastavlja proučavanje hrvatskih starina i štampa raspravu „Solinski Sv. Petar“, gdje bi se bili krunili hrvatski kraljevi¹²⁾; a onda „Sv. Petar od Klobuka“, zadužbina istih vladara.¹³⁾ On konačno objelodanjuje posebnu raspravu: „Bihać“. U ovoj publikaciji raspravlja ova pitanja: 1. Bihaćki dvori; 2. Bihać nazvan hrvatskim Solinom; 3. Pokrštenje Hrvata na Bihaću; 4. Nabojnost i sjajnost solinsko-bihaćkih vladara; 5. Razmirice i bojevi Bihaća radi; 6. Hram i samostan Sv. Petra od Klobuka kod Bihaća; 7. Solinsko-bihaćki hramovi i samostani Sustjepan i Sv. Marija; 8. Solinski Sv. Petar; 9. Crkva Sv. Jurja u Putalju; 10. Stomatra ili Sv. Marta kod Bihaća; 11. Sv. Juraj od Žestinja kod Bihaća; 12. Narodni običaj birati hrvatske kralje.¹⁴⁾

Sa ovim publikacijama prestala su predavanja O. Milinovića na gimnaziji u Sinju i dalje bavljenje sa hrvatskim starinama, jer ove iste godine postaje, kako prije pomenusmo, „Primas Serbiae“ i svoj požrtvorni rad prenosi isključivo oko svoje barske nadbiskupije. Ali O. Milinoviću spada u zaslugu, što je prvi sa predavanjima i raspravama stao zanimati našu publiku za istraživanje hrvatskih starina u vrijeme hrvatske samostalnosti i slobode. On je već tada i u nama, kao svome gimnazijskom đaku, pobudio u srcu iskru ljubavi za iste starine, a koju će jedan drugi franjevac još bolje raspiriti.

11) Vjesnik hrv. arh. društva g. 1883. str. 99—102.

12) Vjesnik hrv. arh. društva g. 1884. str. 43—50.

13) Vjesnik hrv. arh. društva g. 1885. str. 77—82.

14) Bihać. Zadar 1886. Preštampano iz „Katol. Dalm.“

Kada je u „Vjesniku“ izišao prvi dio rasprave O. Milinovića o Solinskom Sustjepanu, franjevac O. Zlatović, ne časeći časa, u narednome broju istoga „Vjesnika“ objelodanjuje: „Stare narodne zadužbine hrvatskih vladara u Dalmaciji“. Ovaj članak počinje: „Lani veleučeni gosp. V. Milić u podlistku „Kat. Dalmacije“ navijesti baziliku Sv. Petra u Solinu, gdje se kruniše, a ove godine u „Vjesniku“ hrv. arh. društva prof. Ot. Šimun Milinović naznači opatiju Sv. Stjepana, gdje se pokopavaše hrvatski kralji. Milo nam je, da možemo naznačiti našim rodoljubima i učenjacima još dvije slične zadužbine, koje bi vrijedilo istražiti i proučiti, i to u kninskoj županiji drevnu oblu baziliku Sv. Marije (rotunda), stolnu crkvu hrvatskog biskupa u Kninu, koju utemelji kralj Krešimir god. 1050. . . . Jednake povjesne je važnosti i zborna crkva kapitola kninskoga Sv. Bartula, koje pečat potvrđavaše kraljevske povelje“. Pri ovome upozorivanju uzimlje O. Zlatović za vodića O. Vinalića, o kojemu kaže, da je „god. 1760. bio gvardijanom i župnikom u Kninu vrijedni franjevac O. Gašpar Vinalić, spisatelj domaće povijesti“. Premda ovaj njegov navod o godini gvardijanstva i župništva O. Vinalića nije tačan, jer smo mi to prije temeljitije opredijelili, on, tumačeći, iako ne sasama jasne navode O. Vinalića, upozoruje na položaj, gdje bi ležale ruševine pomenutih dviju zadužbina. Ali O. Zlatović, koji je također bio gvardijanom i župnikom u Kninu, od 30. I. 1859. — do 30. I. 1863., nije vidio onih ostanaka, jer u njegovo vrijeme vidjelo se samo nešto malo zida pred crkvom na Kapitolu, dok za stolnu crkvu Sv. Marije tek kaže: „Danas osim temelja ne postoji ni kamen na kamenu“.

Po ovome imamo tri franjevca koji su se naumice bavili ruševinama zadužbina hrv. kraljeva u starim županijama Kninskoj, Kliškoj i Dridskoj, naime OO. Vinalića, Milinovića i Zlatovića.

Prije smo kazali, da smo kao đak O. Milinovića slušali njegova predavanja u gimnaziji u Sinju i od njega primili prvu iskru ljubavi za istraživanje pomenutih zadužbina. A sada treba da samo nešto napomenemo, kako je O. Zlatović tu ljubav u nama raspirio do osnutka „Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu“ dne 3. VIII. 1887., te za pet godina sve do njegove smrti g. 1892. bio nam je jedan od glavnih saradnika. Dotičući se ovoga osnivanja, autoru je teško što je pri tome primoran, da koliko treba pominje i sebe. Dakle, autor ovoga članka svršivši samo nižu gimnaziju u Sinju, radi vojničkih obzira nije mogao na njegovu golemu štetu dalje iste nauke prosljediti, nego je morao poći u redovničko novništvo u Visovac, a za time nastaviti bogoslovne nauke u Šibeniku i u Makarskoj. U doba njegova novništva g. 1874. starješinom samostana u Visovcu bio je baš O. Zlatović. Ovdje je on počeo pisati i svoju povijest:

„Franjevci države pres. Otkupitelja i puk hrvatski u Dalmaciji.“¹⁵⁾ Autoru se u dnevnom saobraćaju sa O. Zlatovićem i češće slušajući njegova tumačenja hrv. povijesti, rasplamtila još jače ljubav prema hrvatskim stariinama, pa se najradije, kad mu se skućena prigoda redovničkoga zapta pružala, penjao na ruševine Visovačke okolice Babingrada, Rogova, Kamička, Ključića i Uzdah-kule. Tu je kojekakove sitnice sabirao, da su ga kolege često ismijavali i posprdno mu časna imena naših učenjaka prišivali. Kad je pak autor, poslije trogodišnjega siromašnoga bogoslovnog kursa bio zaređen za svećenika, morao je odmah, zbog oskudice svećenstva, biti dodijeljen za župskog pomoćnika u Drnišu. Ovdje je, slobodnije krećući se, obilazio gradine u okolici: Petrovac (tako rečeni ali ne dokazani dvorac posljednjega hrv. kralja Petra), ruševine Cecele (crkve Sv. Cecilije, — gdje bje prema Tomašićevoj kronici ubijen hrv. kralj Zvonimir); pače, on je ovdje i neke pokušaje iskopina načeo, ali s manjkavosti novčanih sredstava odmah napustio i t. d.

O. Zlatović boraveći docnije trajno u Šibeniku, u neposrednoj blizini Drniša i videći da u autoru nije malaksala ona ljubav za hrv. starine, koju je pokazivao još u Visovcu, uložio je svoj moćni upliv kod starešina, da je autor početkom g. 1885. bio iz Drniša premješten za župnika u Knin, i stavio mu kao posebni svoj zavjet, istraživanje hrv. starina u kninskoj okolici. Uto se upravo te godine imala započeti izgradnja željeznice Siverić-Knin, a imala je skroz presjeći ruševine na Kapitolu, te je trebalo na tu radnju baš s obzirom na hrv. starine pripaziti, premda ondašnje ruševine nisu za oko ništa bile, osim prije spomenuta obzida i unatoč tvrdnji Farlatovoj, da se u njegovo doba: „adhuc visuntur ingentes tectorum ruinae“ (da se još vide ogromne ruševine zgrada), jer u Kninu u zadnje doba teško da je itko za tako velike ruševine znao, dok su zemlja, šikarje i pozniji grobovi seljana Kapitula, Potkonja i Ljubca pokrivali svu površinu ruševina. Za to ove ruševine u naše vrijeme ne potezaše na sebe ničiju posebnu pažnju. Ipak je O. Zlatović znao za važnost tih ruševina, pa je u autoru želio da ima pouzdanu osobu, koja će tekom željezničkih radnja na starine paziti.

Ali su druge ruševine u blizini Knina, u selu Biskupiji, sa svojim stotinami stećaka, svačiju pozornost na sebe svraćale; one su i laicima ulijevale opravdanu nadu, da bi se sistematskim kopanjem dalo štošta važna naći. I to dade autoru povoda, da se ovdje, još prije željezničkih radnja na Kapitolu, kopanjem započelo. Nešto dakle željezničke radnje što su imale oko Knina započeti, a još više važnost ovih posljednjih ruševina bili su povodom, da je autor u drugoj polovini g. 1885. u društvu druge petorice rodoljuba u Kninu, među kojima i Srbin Špiro Vujatović-

¹⁵⁾ Zagreb, 1888.

Šarov, poznat sa svojih pjesama „Sladogorke“, osnovao naročiti odbor za istraživanje hrvatskih starina u Kninskoj okolici. Ovaj je odbor dao povoda Jurju Biankini-ju, hrv. zastupniku na pokrajinskom saboru u Zadru, da je u saborskoj sjednici od 3 decembra 1885. izrekao vrlo uspjeti govor u prilog istraživanja i čuvanja hrv. starina, osobito s obzirom na započete željezničke radnje¹⁶⁾. Ovaj je govor ne samo oduševio rodoljube prema hrv. starinama, nego je i osnovanom odboru dao novoga podstreka, da ne čekajući na početak željezničkih radnja, odmah početkom januara 1886. učini na groblju „Crkvina“ u Biskupiji prve pokušaje kopanjem. Ovaj je početak u Biskupiji bio skopčan sa skoro nepremostivim poteškoćama, jer su se predviđale i političke zaprijeke i one praznovjerja seoskog pučanstva o otvaranju grobova. Trebalo je dakle pred jednim i drugim protivnicima maskirati početak kopanja. I odbor ga je maskirao, ističući namjeru, da na groblju podigne jednu bogomolju i groblje ogradi i zaštititi od dalje potare stoke. Pod ovom lozinkom započete su najprije iskopine u Biskupiji i dale su odmah neočekivanih rezultata nađenim obiljem staro-hrvatskih spomenika. Ovi rezultati bili su za ono vrijeme senzacija prvoga reda, pa je i naše novinstvo o tome pisalo.

Spomenuti sretni pokušaji na groblju u Biskupiji svratili su na sebe pozornost i don Frana Bulića, direktora drž. arh. muzeja u Splitu. On je na poziv osnovana odbora došao u Knin i kasnije se opetovano vraćao i davao naputke, kako da se dalje nastavi sa započetim radom. U ovu svrhu don Bulić napisao je članak u „Bullettino Archeologico“ u Splitu, u prilog istraživanja hrv. starina¹⁷⁾. Don Bulić je, a u svrhu da se odboru namaknu potrebna novčana sredstva za dalji njegov rad, sastavio i lijep proglas na „Hrvatski Narod“¹⁸⁾. Odbor je ovaj proglas morao poslati prije nego ga bude dao objelodaniti preko novina, na Dalmatinsko Namjestništvo zbog propisane dozvole sakupljanja milodara. Odnosna molba bila je namjesništvu poslana 29. aprila 1886. Ovaj podnesak bio je prvi javni akt toga odbora, ujedno i početak njegova sustavna rada. Međutim Dalmatinsko Namjesništvo nije našlo opravdanim zatraženu dozvolu za sakupljanje milodara odboru udijeliti, nego je svojim otpisom od 11. novembra 1886. br. 20013. dalo nalog kot. poglavarstvu u Kninu, neka „obznani odbor, što se kani osnovati u Kninu za starijske iskopine, a na čelu kojega je nadžupnik Fra Luigji Marun, da namjestništvo u načelu nema ništa protivno namumljenoj svrsi, nu promicatelji valja da prije podnesu pot-

¹⁶⁾ Vjesnik hrv. arheol. društva g. 1890. str. 62.

¹⁷⁾ Bullettino di archeologia e storia dalmata g. 1886. str. 52—56.

¹⁸⁾ Proglas je objelodanjen u svim tadanjim većim novinama otkraj i onkraj Velebita, a g. 1889. u Vjesniku hrv. arh. društva u Zagrebu str. 18.

pune ustanove poput onih, što ih zakon od 15/11. 1867. (d. z. 1. br. 134) iziskuje za ostale zadruge, kojim ustanovama bi se odredili pravni odnošaji te zadruge“. Ovu odluku potpisao je tadanji namjesnik general Blažeković.

Usljed ove odluke odbor je bio stavljen pred dilemu: ili se kaniti nastavka naumljenih iskopina, dotično u tu svrhu sakupljanja milodara, ili osnovati društvo sa starinarskim ciljem. U početku ovoga članka naglasili smo, da kad probudeni nacionalni osjećaj za svojom starinom ne bi koliko toliko opravdavao smjelost osnivanja takova društva u Kninu, kakova tek u velikim kulturnim središtima mogu uspijevati, tad bi se to osnivanje imalo pripisati nekoj patološkoj pojavi, koja sa naukom ne može imati nikakove veze. Ali sa navedenim nalogom Dalm. Namjestništva još bolje biva opravdana smjelost osnivanja našega društva. Osnovani odbor, pun vjere u svoje poduzeće, odlučio se ipak na takovu smjelost, pa su onda uz pripomoć dr. Ante Trumbića i posredstvom don F. Bulića najprije redigovana pravila za osnivanje „Kninskog Starinarskoga Društva“. I pošto su ova pravila dobila odobrenje Dalm. Namjestništva, odbor je najprije 20. I. 1887. objelodanio „Proglas na Hrvatski Narod“, a za tim dne 3. VII. 1887. zakonito se konstituiralo „Kninsko Starinarsko Društvo“, g. 1893. prekršteno u „Hrvatsko Starinarsko Društvo“. Pošto nažalost zadnji čas pred samu skupštinu dne 3. VII. 1887. nije se htio primiti predsjedništva nijedan naš stručnjak, na koje je odbor računao, a to iz bojažljivosti za slučajni neuspjeh, te da čitava osnova o sustavnom radu oko istraživanja još u samom porodu ne nastrada, autor ovoga članka, mimo svaku stručnu kvalifikaciju i mimo ikakovu prvašnju njegovu namjeru, morao se toga predsjedništva primiti.

Na toj skupštini bili su još izabrani ovi suodbornici: dr. Josip Slade, arhitekt, rodom iz Trogira, dr. Miho Šimetin, liječnik iz Kaštel Staroga kod kaštelanskog Bihaća, Dujam Dolić iz Sinja, Josip Lovrić i Ivan Dračar, obojica iz Knina. Najveća je nepravilnost na toj skupštini bila, dobiti barem jednog stručnjaka, naime naučnoga izvjestitelja društvenoga rada, pa se — opet iz nevolje — te zadaće primio O. Zlatović, rodom i nastanjen u Šibeniku. Čitav ovaj odbor, zajedno sa naučnim izvjestiteljem, nije imao nikakve arheološke spremne, tako da nijedan u epigrafiji nije znao čitati najjednostavnije skraćénice, kao što bi na primjer bila D(is) M(anibus). Ovakovim povodom, načinom i stručnom spremom došlo je do osnutka „Kninskoga Starinarskoga Društva“ i izbora društvenog odbora!

Ovako sastavljeni odbor naravno nije mogao prijatna susretaja naći u Zagrebu, tomu kulturnomu središtu svih Hrvata, iako su prvi njegovi uspjesi naišli u Zagrebu na zanosne pohvale. Tako je slavni Ivan Kukuljević, predsjednik „Hrvatskog arh. društva“ u Zagrebu, autoru

pisao: „Doista vrijedno je da se za hrvatske iskopine svaki pravi hrvatski rodoljub najvećim zanosom pobrine. Što god je kroz mnogo stoljeća u Dalmaciji iskopano, nema, osim Branimirova natpisa u Muću, nijedan iskopani predmet mnogo vrijednosti za hrvatsku povijest. Mi smo se ovdje neobično uzradovali; stoga možete pomisliti, kolikom nestrpljivošću uspjeh daljeg iskopavanja očekujemo“. Nešto slična je isti na glavnoj skupštini spomenutoga društva dne 30. I. 1887. o uspjesima našega odbora i govorio.¹⁹⁾ Naprotiv su u Zagrebu neprijatno susretali novi odbor društvene uprave jedino stoga, što su ljudi bez stručne spremne preuzeli tako važnu skroz naučnu zadaću. Takovo negodovanje osobito je naišlo kod slavnoga prof. Šime Ljubića. Spominjući ovo svjetlo ime, moramo naglasiti, da je prof. Šime Ljubić bio jedan od prvih naših kulturnih preporoditelja iz takozvanog „ilirskog doba“, spisatelj mnogovrstnih historičko-arheoloških rasprava, utemeljitelj i četrnaestgodišnji urednik „Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva“ u Zagrebu i radi svojih arheoloških radova u njegovo doba nazvan Nestorom hrvatskih arheologa, čija je učenost na internacionalnom kongresu u Odesi g. 1886. bila od kongresista počašćena, kad su ga između 1200 sabranih kongresista drugi dan kongresa izabrali svojim predsjednikom. Ne spominjući druge Ljubićeve učenjačke odlike, on je bio najpozvaniji, da svoj sud o odboru našega društva nepristrano kaže. I taj je sud, ne poznajući prilika kako je do toga odbora došlo, skroz nepovoljan bio. U Ljubiću je odbor našega društva isprva imao svoga najjačega protivnika. Ali Ljubić gonjen onim učenjačkim kriterijem, kojim je htio sve da sam neposredno vidi i čuje, pohitao je u Knin, i na licu mjesta o svemu se dao točno obavijestiti. Od toga doba prvi izabrani odbor društva, a osobito autor ovoga članka, u Ljubiću je od neprijatelja stekao najzagovornijega prijatelja. Nije sada ovdje mjesto, da opišemo, sve što je od tada Ljubić vrijedna za unapređenje našega društva učinio, premda bi zasluživalo, da se iz njegove obilne korespondence, koju čuvamo, predoči, kako je on već tada orlovim pogledom preporučivao da se učini ono, čemu se evo tek sada pristupa. Ostavljajući to pogodnijem vremenu, neka nam bude dopušteno, da navedemo ono, što je autoru ovoga članka pisao 2. I. 1890.: „Udarili ste već lijep početak hrvatskoj narodnoj arheologiji, o kojoj do sada ni znaka ne bijaše; nastojte o tom, da ju podignete do stalnog temelja i time ćete si podignuti spomenik najzavidniji za sve vijek, jer je to Vaš obret, Vaše djelo.“²⁰⁾

Ovaj isti Ljubić, kad je ostalo ispražnjeno mjesto društvenog potpredsjednika odlaskom dr. Slade iz Knina, i kad je bio od autora zamoljen, da se on primi toga mjesta, odgovorio je autoru 11. II. 1894.: „Ja ću

¹⁹⁾ Treća glavna skupština Kninskog starinarskog društva. Zagreb, 1889. str. 10.

²⁰⁾ Privatna korespondenca predsjednika O. Maruna, vol. II. br. 2.

se primiti potpredsjedništva, i ostat ću stalan uz svu buru, koja bi se proti meni uzvitlali mogla. Hrvatske starine za me su svetinja; svjetske samo oruđe za napredak znanosti²¹⁾ Da nije potom dne 19. X. 1895., prerano za našu stvar nastupila smrt toga našeg velikana, naše bi društvo pod njegovim moćnim zagovorom i njegovim stručnim naputcima bilo već tada krenulo, kako prije rekosmo, onim pravcem, kojim tek sada vjerujemo da nastupa.

Ali srećom još u početku društva priskače društvu u pomoć i g. Frano Radić, učitelj stručne graditeljske škole u Korčuli. On najprije g. 1889. postaje povjerenikom društva, onda po smrti O. Zlatovića naučnim izvjestiteljem, a početkom g. 1895. i urednikom društvenog glasila „SHP“. Ovaj vrijedni kulturni radnik, koji je i prije pisao u raznim časopisima lijepih historijsko-arheoloških članaka, dobrovoljno se podvrgava pomenutim teškim zadaćama, osobito onoj izvjestitelja naučnoga odbora i urednika „SHP“. Velimo, podvrgava se teškim zadaćama, a osobito onoj uredništva „SHP“. Boraviti u Korčuli, pa kasnije u Makarskoj daleko od Knina, i ne raspoložujući sa dovoljnim stručnim knjigama, a društveno se glasilo moralo tiskati u Zagrebu — to su teškoće skoro ne-savladive. Ipak njegovim rijetkim marom, sredstvom toga glasila, društvo steče nove životne snage i stalo se razvijati do zamjerne visine. Ali, u to najljepše doba po društvo, urednika Radića naskoči slaboća vida i društveno glasilo je poslije osam godišnjaka moralo prestati, a društvo mu za dugo nije moglo naći vrijedna zamjenika. Ne pišući sada iscrpljiv ljetopis društvenoga rada i života, zato — kao što potanje ne pričamo zasluge različitih drugih rodoljuba, što ih za naše društvo stekoše, o čemu u društvenom našem arhivu ljubomorno čuvamo bogato gradivo — ni o zaslugama g. Radića za naše društvo ništa više ne spominjemo. Ali mi, svjedoci svih tih njegovih neprocjenjenih zasluga, osjećamo svetu dužnost, da sada, poslije duge stanke od 25 godina, pokrećući Novu Seriju „SHP“, starom uredniku g. Radiću, kad ne možemo ničim boljim, iskažemo svoju duboku zahvalnost, da mu barem ovdje reknemo: hvala mu i stoput hvala!

Stupajući naše društvo sa Novom Serijom „SHP“ u novi bujniji naučni rad, nitko se ne će tome napretku toliko radovati, koliko g. Radić, jer će on moći punim pravom kazati o pređašnjem društvenom radu: *cujus ego magna pars fui!*

Završujemo ovo nešto malo o postanku našega starinarskog društva sa primjetbom, da je arhiv istoga društva također bogat o ogorčenim i svakovrstnim borbama, što je društvo do najzadnjih dana imalo izdr-

²¹⁾ Privatna korespondenca predsjednika O. Maruna, vol. III. br. 18.

žavati za svoju visoku ideju istraživanja, iskapanja i opisivanja hrvatskih spomenika.

Sa početkom Nove Serije „SHP“ društvo stupa u nov naučni život, jer će mu ga pomladiti njegov novi naučni odbor, u koji se dobrovoljno svrstaše najbolji naši stručnjaci sa visokom svojom historijsko-arheološkom spremom. U ovaj odbor naime stupiše: dr. Miho Abramić direktor arh. državnog muzeja u Splitu, dr. Viktor Hoffiler, direktor arh. muzeja u Zagrebu, Ćiro M. Iveković, prof. visoke tehnike u Zagrebu, dr. Ljubo Karaman, asistent za sačuvanje historičko-umjetničkih spomenika u Splitu, dr. Emil Laszowski, direktor zemaljskog arhiva u Zagrebu, dr. Josip Petrović, kustos državnog arheološkog muzeja u Beogradu, prof. Vladimir Tkalčić, kustos etnografskog muzeja u Zagrebu, dr. Jovan Radonjić, dr. Stanoje Stanojević, obojica prof. universiteta u Beogradu i dr. Ferdo Šišić prof. universiteta u Zagrebu. Ovima se prijavilo za saradnike više profesora sa universiteta Ljubljane, Zagreba i Beograda. Sjajna imena gore navenih jasno svjedoče, da tek sada nastupa novi i bujniji život našega društva.

Sva navedena gg. s ovim istupom hoće sada da činom ponove ono, što navedosmo da je slavni Ljubić davno kazao, naime: „Hrvatske starine za nas su svetinja; svjetske samo oruđe za napredak znanosti“²²⁾. Pod riječi „hrvatske starine“, ima se razumijevati, da su one ujedno i srpske i slovenačke, dosljedno zajednička svojina svih Južnih Slovena, kako im je i jedan jezik. Razlika bi mogla biti samo u tome, što su Hrvati uz more živjeli, te prirodnim zakonom mogli se i morali u kulturi lakše do većega stepena popeti i lakše i prije od drugih Južnih Slovena izraditi svoj politički život i ostaviti obilnijih ostataka svojim potomcima, na kojima da uzmognu napisati svoju povijest, a time ujedno akreditirati se pred ostalim svijetom o svojoj prastarjoj kulturi u ovim južnim predjelima.

Pri ovom nastupanju u novi naučni društveni život, osobito je vrijedna spomena utješljiva pojava, što među navedenim sjajnim imenima našega naučnoga odbora, ima i učenjaka iz naše političke sredine; onih braće Srba. Ova pojava je jedinstveni primjer, kako napredna nacionalna ideja snažno ruši sve prošle historijske međaše, i kako se braća na ovom naučnom polju u zajedničko kolo hvataju.

Ne manje utješljiva je pojava, što se, privolom Nj. Veličanstva Kralja Aleksandra I., Knez Pavle Karađorđević dobrovoljno primio pokroviteljstva našega društva. I Njegovo sjajno ime još više nam je jamstvom, da će novi naučni život našega društva biti bujan i plodan.

²²⁾ Privatna korespondenca predsjednika O. Maruna, vol. III. br. 28.

Ali da ovaj život svoj apogej postigne, treba da jednakim primjerom, svaki čestiti rodoljub našega troimenoga naroda ovome pripomogne kako bolje bude znao i mogao. Treba osobito da svaki rodoljub, barem sada, izvrši onaj zavjet, što ga je u početku našega društva dao slavni dr. Franjo Rački, koji je kazao: „Nepreporna je važnost ovih spomenika za hrvatsku povijest, jer uz ostale potvrđuje, da je Hrvatska za vladavine narodne dinastije koracala u prosvjeti jednakim korakom s naprednim zemljama onoga vremena i da je s njima u jednoj atmosferi živila . . . . Odavle nameće se dužnost, da se kninsko starinarsko društvo svestrano podupre, čim se za sada pohvaliti ne može. Valjalo bi, da se ne samo rodoljubi hrvatski upišu među članove, nego i druga društva pa i zemlja da podupre taj pothvat²³⁾).

Naša država počela je društvo podupirati i jamačno će ga podupirati još i bolje. Ali ni pri ovome ne smije se sve od države očekivati. Treba dakle da svaki rodoljub, koji istinski dužnost rodoljublja osjeća, društvu u pomoć priteče. Ni za jednoga istinskog rodoljuba ne smije biti izgovora siromaštvom, jer to bi bila prava blasfemija. Tko ima više neka dade obilnije, ali i onaj siromašniji može i dužan je, poput evandeoske sirotne udove, da svoj sitni obol na ovaj domovinski žrtvenik položi. Isprike ne može biti ni za koga!

A sada na naš naslovni predmet.

Fra L. Marun.

---

²³⁾ Treća glavna skupština Kninskog starinarskog društva. Zagreb, 1889. str. 10.